

DLA doktori értekezés tézisei

Szabó Ferenc János

Karel Burian és Magyarország

Témavezető: Dalos Anna

Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem

28. számú művészet- és művelődés-
történeti tudományok besorolású doktori iskola

Budapest

2011

I. A kutatás előzményei

Karel Burian a 20. század első két évtizedének egyik legnagyobb tenorja volt. Az életrajzírók Wagner-szerepei – főleg Trisztán-alakítása – és évekig tartó new yorki tevékenysége mellett mindenek előtt Richard Strauss *Salome* című operájának drezdai ősbemutatójáról tesznek említést, melyen Heródes szerepét alakította nagy sikerrel. Népszerűsége hangfajában Enrico Carusóéhoz volt mérhető.

Még fiatal, de már elismert Wagner-tenorként szerződött Budapestre, ahol egy évig az Operaház tagjaként, majd később haláláig vendégénekesként rendszeresen fellépett. Valószínűleg ő volt a 20. század elején a legnagyobb hatású, Magyarországon rendszeresen működő világsztár énekes, a hőstenor szerepkör itthoni megalapozója és évekig szinte egyetlen igazán hivatott betöltője. Elsősorban Wagner-operákban énekelt, de budapesti repertoárján még magyar mű is szerepelt. Magyarországi tevékenységének vizsgálata alapján tehát jól megismerhető a korszak magyar operajátszásának nagy része, illetve a gyakori vendégszereplések miatt Burian egész életpályája is tükröződik az eseményekben. Burian magyarországi működése az általa kiváltott század eleji Wagner-kultuszon keresztül a korszak fiatal zeneszerzőire, köztük Bartók Bélára és Kodály Zoltánra is hatással volt.

Viszonylag nagy mennyiségű, elsősorban cseh, német és angol nyelvű szakirodalom keletkezett Burianról az elmúlt évszázad során. Ezek között még a róla szóló lexikonszócikkek (Grove, MGG, Kutsch és Riemens *Sängerlexikona*, Celletti: *Le grandi voci*, cseh, magyar és német színháztörténeti és zenei lexikonok) esetében is feltűnő eltérések találhatók. A további német és angol nyelvű Burian-tanulmányok elsősorban énekesekkel foglalkozó könyvekben (Einhard Luther, Jürgen Kesting, Michael Scott) jelentek meg. Kollégái, pályatársai visszaemlékezéseiben (például Johannes Reichelt és Leo Slezak) és a prágai, budapesti, drezdai,

new yorki operaházakról szóló szakirodalomban is találkozni lehet nevével. Mivel esetében hangfelvételekről is beszélhetünk, több fontos Burian-tanulmány is hanglemez-történeti szaklapokban jelent meg (Paul Wilhelm és James Dennis írásai).

Karel Burian magyarországi működésével a külföldi szakirodalom egyáltalán nem, vagy csak alig foglalkozik. Említik a budapesti *Trisztán*-bemutatót, de nem egy esetben még azt sem tudjuk meg a külföldi szakirodalomból, hogy a Magyar Királyi Operaház szerződött tagjaként két további magyarországi bemutatón (*Anyegin*, *Fedora*), később vendégénekesként Sztojanovits Jenő *Otello* mesél című operájának ősbemutatóján is énekelt, valamint Budapesten ünnepelte művészi pályafutásának 30 éves jubileumát. Egyéb magyar vonatkozásairól, magyar állampolgárságáról és rendszeres magyarországi működéséről egyáltalán nem írtak korábban. Magyar nyelvű tanulmány Burianról és hangfelvételeiről eddig nem született.

II. Források

Értekezésem megírásához a szakirodalmon kívül két forráscsoportot dolgoztam fel. Magyarországi működését elsősorban a budapesti napi sajtóban megjelent újságcikkek, kritikák alapján vizsgáltam. Budapesti fellépéseinek listáját Jónás Alfréd az Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti tárában található adattárai, a Magyar Állami Operaház Emléktárának adatai, valamint az MTA ZTI budapesti hangverseny-katalógusa alapján állítottam össze. Ehhez kapcsolódva gyűjtöttem és tanulmányoztam a napi sajtót a Magyar Állami Operaház Emléktárának sajtógyűjteményben. Az Operaház Emléktára őrzi Burian első budapesti szerződését is, melynek teljes szövegét közzétettem disszertációm 4. függelékében.

Burian magyarországi hagyatéki tárgyalásának iratanyaga eddig teljesen ismeretlen volt, a két irategyüttest Budapest Főváros Levéltárában őrzik. Szintén a Fővárosi Levéltárban maradt fenn néhány, Burian 1913 őszére tehető állampolgársági kérelméhez kapcsolódó dokumentum.

Burian előadói stílusának elemzéséhez primer forrásként használtam fel Burian hanglemez-felvételeit. Magyar és külföldi magán- és közgyűjteményekben hallgattam és elemeztem ezeket a hangfelvételeket, elsősorban a Pécsi Hangtár (Marton-Bajnai) Alapítvány hanglemez-gyűjteményében, Andrejcsik István magángyűjteményében, valamint a Gesellschaft für historische Tonträger bécsi archívumában található Burian-felvételekkel foglalkoztam.

III. Módszer

DLA értekezésem első felében elsősorban írott dokumentumok alapján végzett forráskutatást alkalmaztam. A szakirodalmul szolgáló forrásokat egymással, valamint archívumi dokumentumokkal összevetve igazítottam ki a tévedéseket, valamint mutattam be Burian életrajzát és magyarországi működését. Ilyen típusú archívumi munkát Budapest Főváros Levéltárában, a Magyar Állami Operaház Emléktárában, az Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Tárában, az MTA Zenetudományi Intézetében, a drezdai Operaház Historisches Archivjában, a drezdai Staatsarchivban és a bécsi Theaternuseumban végeztem. A prágai Operaház archívumát internetes kezelőfelületről tudtam elérni, más külföldi operaházak archív adataihoz pedig egyrészt publikációkból (Metropolitan Opera House, prágai Német Színház), másrészt írásos megkeresésen keresztül (Brno, Brüsszel, Hannover, London, Stuttgart, Tallinn, Zürich) kértem hozzá. Az írásos dokumentumok alapján történő forráskutatás eredményeinek egy részét listák formájában közzé tettem a disszertáció függelékében.

A negyedik, Burian énekstílusával foglalkozó fejezetben a tudományos hangfelvétel-analízis módszerét alkalmaztam. Hangfelvétel-elemző program (sonic visualizer) segítségével elemeztem és vetettem össze más előadókkal Burian előadói stílusát. Összehasonlításként Burian ismertebb kortársainak – többek között Enrico Caruso, Heinrich Knote, Hermann Winkelmann, Johannes Sembach, Alfred von Bary, Fritz Vogelstrom és egyetlen magyarként Környei Béla – felvételeit használtam. A hangfelvételek elemzésekor tapasztaltakat összevettem a korabeli sajtókritikákkal, valamint a nem tudományos módszereket alkalmazó korábbi szakirodalom megállapításaival is.

IV. Eredmények

DLA doktori értekezésem több új eredménnyel gazdagítja a Karel Burianról, illetve a 20. század eleji magyar operajátszásról eddig írott szakirodalmat. Az első fejezetben három szempontból közelítve adok általános képet a Burian budapesti működését közvetlenül megelőző korszakról. A tenor hangfaj magyarországi sajátosságait Burian első budapesti éveig tárgyalom, ezzel bemutatva a helyzetet, amelybe 1900 nyarán érkezett. Ezután a tenor hangfaj szerepköreit, azon belül elsősorban a hőstenor szerepkör kialakulását és jellemzőit mutatom be, majd a Wagner-operák előadói stílusának a zeneszerző halála utáni változásáról írok. Utóbbi két alfejezet az előadói stílus analízisének háttérül szolgál.

A disszertáció második fejezete az első tudományosan adatolt magyar nyelvű Burian-életrajz. Ebben a szakirodalom és a különböző archívumi kutatások összevetése során előfordult téves adatokat sikerült a jelenlegi lehetőségek szerint pontosítani. Több fontos, a forrásokban helytelenül közölt adatot is sikerült pontosítanom, köztük Burian egyetlen bayreuthi

fellépésének, valamint drezdai – korábban helytelenül Georg Anthes távozásával kapcsolatba hozott – szerződésének körülményeit.

A Burian magyarországi működését feltáró fejezetben olyan, korábban nem ismert, vagy nem tárgyalt dokumentumokat mutatok be, amelyek alapvetően meghatározzák az énekesről kialakítható képet. Bőségesen válogattam a korabeli újságcikkekből, melyekből szinte napra nyomon követhetjük Burian budapesti működésének részleteit. A Budapest Fővárosi Levéltárban fennmaradt dokumentumok most először kerülnek bemutatásra, ezek segítségével nagy valószínűséggel alá lehet támasztani azt az 1914 januárjában a sajtóban közölt meglepő hírt, mely szerint Burian felvette a magyar állampolgárságot. A hagyatéki ügyirat, valamint a közjegyzői ügykönyvek – pontos, a kérdésre vonatkozó ügyiratok hiányában is – egyértelműen arra utalnak, hogy Burian 1913 őszén kérvényezte, és fel is vette a magyar állampolgárságot, a sajtó szerint azért, hogy elválhasson feleségétől, erre ugyanis a Monarchiában csak magyar állampolgárként volt lehetősége. Ezek az adatok a korszakban megszokott, ma „magyar válás” néven ismert jogi szokás modern kutatásához is adalékul szolgálnak.

Szintén ebben a fejezetben tárgyalom a Magyar Királyi Operaház két század eleji sajátosságát. Az Operaházban 1915-ig egyáltalán nem volt szabad német nyelven énekelni, ennek köszönhető, hogy a budapesti *Trisztán*-bemutatón Burian olaszul, az olasz származású Vasquez Italia és a többi magyar szereplő magyarul énekelt. Ezt a Nemzeti Színház idejére visszavezethető íratlan törvényt a források különbözőképpen tárgyalják. A sajtóból és más írásos forrásokból világosan kiderült ennek a sajátos szokásnak, illetve a tiltás feloldásának a háttere. Az „állandó vendég” státusa a színház-történeti szakirodalomban nem tisztázott kérdés. Egyedi szerződések alapján sikerült bemutatnom ezt a szerződés-típust, mellyel ismert énekes sztárokat nagyobb számú fellépésre tudott szerződtetni egy-egy

operaház. Burian Budapesten 1913-tól haláláig majdnem megszakítások nélkül állandó vendégként lépett fel.

A Magyar Királyi Operaház három legismertebb század eleji tenorénekese nemcsak egy időben működött, de szinte egy időben is haltak meg. Ezért a harmadik fejezetben érintőlegesen tárgyalom Georg Anthes (Anthes György) és Környi Béla pályafutását, pályájuk Buriannal kapcsolatos eseményeit.

Disszertációm negyedik fejezetében Burian énekstílusát hangfelvételei, a külföldi írásos források, valamint a korabeli magyar sajtó alapján tárgyalom. A stílusanalízis eredményeként egy olyan közép-európai énekes képe rajzolódhat ki előttünk, aki bár elsősorban hőstenor, de lírai szerepekben is képes volt kiváló alakításokra. Ezáltal előadásmódja francia lírai szerepekben például a megszokottnál hősiebb, míg a német hőstenori szerepekben nem nélkülözi a lírai, bel cantós effektusokat. Ez az előadói magatartás nincs összhangban Cosima Wagner az első fejezetben bemutatott elveivel, így több más lehetséges indok mellett ezt is figyelembe vettem annak tárgyalásakor, miért csak egyszer hívták meg Buriant Bayreuthba.

A záró alfejezetben Burian budapesti szerepeinek halála utáni továbbélését mutattam be. A szereptörténetből jól látható, hogy Burian után a hőstenor szerepek legközelebb csak a negyvenes években, Závodszy Zoltán, majd az évtized végén Joviczky József operaházi működése idején kerültek egy előadó kezébe.

Burian eddigi legteljesebb diszkográfiáját korábbi publikált diszkográfiák, valamint Rainer Lotz és Christian Zwarg előkészületben lévő Burian-diszkográfiájának összevetésével állítottam össze. A kutatás során derült ki, hogy Burian volt az első olyan művész, aki Mahler-műből hangfelvételt készített.

V. Az értekezés tárgyköréhez kapcsolódó tevékenység dokumentációja

Tudományos előadások:

2010. május 8. Hildesheim, a Gesellschaft für historische Tonträger 11. Diskografentagja: „(Gibt es eine) Heldenenor-Tradition in Ungarn(?). Von Carl Burrian bis Béla Környei”
2011. május 28. Hildesheim, a GHT 12. Diskografentagja: „At the very beginning: The first Hungarian operatic recordings on the Gramophon label between 1902 and 1905”
2011. október 8. Budapest, MTA Zenetudományi Intézete, az MZZT „Analízis – ma” konferenciája: „Hol a színpad? És hol a mű? Az előadói stílus elemzésének problémái az 1926 előtti operai hangfelvételeken”

Publikációk:

- „(Gibt es eine) Heldenenor-Tradition in Ungarn(?). Von Carl Burrian bis Béla Környei”. Online publikáció: <http://www.gramophone-anno.eu/article.php?id=20>
- „(Gibt es eine) Heldenenor-Tradition in Ungarn(?). Die Tenöre des Budapester Opernhauses. Teil 1”. *Gesellschaft für Historische Tonträger – Rundschrift* 16. (Sommer 2011), 3.
- „(Gibt es eine) Heldenenor-Tradition in Ungarn(?). Die Tenöre des Budapester Opernhauses. Teil 2”. *Gesellschaft für Historische Tonträger – Rundschrift* 17. (Herbst 2011), 2–3.
- „At the very beginning: The first Hungarian operatic recordings on the Gramophon label between 1902 and 1905”. In: Gronow, Pekka, Hofer, Christiane (ed.): *The Lindström Project Vol. 4.* (Wien: GHT, 2012). (előkészületben).